

Нарцис Гумінський і Православна Євангельська Апокаліпсична Церква: забута українська Реформація

Роман СКАКУН

© Р. Скакун, 2016

«Богословские размышления» №17, 2016 / Спецвыпуск «Реформація: восточноевропейские измерения», с. 99-110

Анотація

У статті вперше на документальній основі висвітлено життєвий шлях і вчення Нарциса-Іллі Гумінського (1893–1943), «пророка»-засновника Православної Євангельської Апокаліпсичної Церкви (т. зв. «апокаліпсисти»), що дотепер існує у Вінницькій області. Ця течія, що виникла як есхатологічний рух за євангельську реформу Католицької церкви, являє собою типологічно близьку до деяких форм протестантизму версію «поміркованої» реформації. Вона зберігає розбудований богослужбовий ритуал, богородичний культ, культ ікон тощо, при одночасній демократизації внутрішнього устрою церкви, наголосі на ключовому значенні Євангелія й на радикальній перебудові життя на євангельських засадах.

Ключові слова: Нарцис-Ілля Гумінський, Поділля, апокаліпсисти, реформаційний рух, сектантство.

Abstract

Narcissus-Elias Guminski and a Forgotten Attempt at Catholic Church Reform in Ukraine. The article, based on previously unknown documents from the former KGB archives, discusses the life and teaching of Narcissus (Elias) Guminski (1893–1943), a Catholic monk turned prophet, who became the founder of the Orthodox Evangelical Apocalyptic Church (so-called “Apocalypsists”) still existing in Ukrainian Podolia. This religious group, which emerged in the mid-1920s as an eschatological reform movement among the Polish Roman Catholics, soon engaged large masses of Ukrainian Orthodox peasantry and evolved into a peculiar version of “moderate” Reformation which is typologically similar to Lutheranism. It combines the preservation of a well-developed liturgical ritualism, the cult of Virgin Mary and holy images etc. with a democratization of church order and a sola Scriptura approach to faith and life ethics. After initial attempts to exploit Guminski’s movement as a kind of “renovationist schism” in the Catholic Church in the USSR, the Soviet regime soon proceeded to severe repressions against the Apocalypsists that took a heavy toll on the followers of the prophet, who himself died in GULAG.

Keywords: Narcissus (Elias) Guminski, Podolia, Apocalypsists, reform movement, sectarianism.

Поширення на Україні релігійних течій протестантського типу було тісно пов'язане з процесами модернізації, розкладу традиційного сільського суспільства з його натуральною економікою, його світоглядом та звичаями, елементом яких були й православні релігійні практики. Ці процеси були запущені ще реформами 1860-х років, а черговим потужним поштовхом для них стали глибокі світоглядні потрясіння, викликані революцією і соціально-культурними перетвореннями, які проводив більшовицький режим. Відповідно, післяреволюційні 20-ті роки були періодом величезного релігійного бродіння. В цей час мали місце масові чудеса й паломництва до них (згадаймо Калинівське чудо, Йосафатову долину, сотні оновлень ікон, об'явлень Христа та Богородиці), швидко ширилися протестантські конфесії (баптисти, євангельські християни, п'ятдесятники, адвентисти), а також різноманітні параправославні течії (йоаніти, інокентіївці, корніївці, михайлівці тощо). Подекуди на ґрунті західного протестантизму, особливо п'ятдесятництва, навколо різного роду харизматичних персонажів в Україні формувалися нові релігійні течії, поки що дуже мало досліджені (тут можна згадати, наприклад, Леонтія Мельника і п'ятдесятників-сіоністів). Нарешті, в цей же період на Поділлі, де оте релігійне бродіння набрало найбільшого масштабу, відбулося формування цілком нового й досить масового реформаційного руху, який типологічно близький до деяких протестантських конфесій, як-от лютеранство, але генетично не пов'язаний із західним протестантизмом. Мова йде про так званих апокаліпсистів, або Православну євангельську апокаліпсичну церкву, — течію, що зародилася навколо колишнього католицького монаха Нарциса Гумінського як рух за реформування Католицької церкви.

Досі про особу й діяльність Нарциса Гумінського в науковій літературі не було хоч трохи достовірної інформації,^[1] та й самі сучасні апокаліпсисти до недавня не знали навіть, коли й де загинув засновник їх церкви. Далі буде зроблена спроба заповнити цю прогалину, спираючись насамперед на доступні віднедавна архівно-слідчі справи Гумінського,^[2] — адже, треба зауважити, матеріали репресивних органів становлять ключове джерело для дослідження релігійного життя радянської епохи, особливо в його «нелегальних» формах.

Нарцис Гумінський, що згодом стане відомий як Ілля-святитель, народився у 1893 р. в Бердичеві в родині міщан-поляків. По закінченні 6-го класу гімназії він вступив до римо-католицької семінарії в Житомирі, а проте не довчився і з початком світової війни був призваний в армію, де служив санітаром. Невдовзі він був контужений і звільнений зі служби, якийсь час ліку-

^[1] З-поміж дотеперішніх публікацій про апокаліпсистів можна відзначити цікаву статтю А. Гайосінскаса «Выполняющие Апокалипсис» (<http://risu.org.ua/ru/index/exclusive/kaleidoscope/361>).

^[2] Життєписні дані про Гумінського подані за матеріалами архівно-слідчих справ з 1925–1926, 1927–1928 та 1935–1936 р.: Галузевий державний архів СБУ (далі: ГДА СБУ), ф. 6, спр. 36345, 75095; Державний архів Житомирської області (далі: ДАЖО), ф. Р-5013, оп. 2, спр. 23269. Точні посилання подаються тільки у випадку прямих цитат.

вався від наслідків контузії в психіатричній лікарні. Мабуть, ще з армії, де панувала ліворадикальна пропаганда, він виніс революційні ідеали справедливості, рівності й визволення пригноблених. З його власних слів, він брав якусь участь у боротьбі за встановлення радянської влади на Бердичівщині, згодом працював в окружному земельному відділі й навіть був кандидатом у члени КП(б)У. Однак десь у 1920–1921 рр. у його свідомості стався перелом: він став зачитуватися релігійною літературою, а насамперед апокаліптичними візіями з Об'явлення Йоана Богослова, покинув партію і врешті в 1921 р. вступив у кармелітський монастир у Бердичеві, постригшись у монахи під ім'ям Іллі.

У монастирі він пробув близько двох років, поступово розчаровуючись як у монастирських порядках, так і в Католицькій церкві загалом. Як він сам пише у своїх посланнях, він переконався, що монахи та ксьондзи перекручують науку Святого Письма, п'ють, чинять перелюб та інші неподобні діла, а головне – зумисне приховують від людей вчення Йоана Богослова, в якому папство й Ватикан викриваються як безбожний Вавилон. Нарешті, не подобалася Гумінському й ворожість католицького духовенства до «робітничо-селянської влади», яку він – з огляду на її гасла рівності й справедливості, а також на її боротьбу з церковним істеблішментом, – вважав за знаряддя в руках Божих. Зрештою, Гумінський десь у 1924 р. чи то сам покинув монастир, чи то був звідтіля вигнаний. Як можна судити, на той час у нього вже сформувалося переконання у своїй божественній місії: він починає проголошувати себе пророком Божим, покликаним боротися проти «антихриста», тобто папства й безбожництва, та зреформувати Католицьку церкву на євангельських засадах. В цьому переконував його й містичний досвід, який він мав: він бачив видіння, чув божественні голоси тощо.

У 1924 р., пішовши з монастиря, Гумінський, який на той час уже склав чимало власних молитов і власну літургію, заходився спершу серед родичів та знайомих, а згодом по костелах, з амвонів, викривати польських ксьондзів як «служителів не Христа, а золотого тельця, тобто буржуазії».^[3] На початку 1925 р. він перебрався з Бердичева в містечко Погребище (тепер це Вінницька область), де в каплиці на місцевому польському цвинтарі став проповідувати свою «реформовану віру», пропагуючи євангельські чесноти справедливості й любові до ближнього та провіщаючи скорий кінець світу й покарання безбожникам.

Він гостро критикував духовенство та Ватикан, розвінчував непомильність папи й закликав католиків слухатися не ксьондзів та єпископів, а самого тільки Євангелія. Саме на духовенство він покладав провину за занепад звичаїв та розгул безбожництва, результатом яких стала недавня світова та громадянська війна.

Про себе самого Гумінський говорив як про Божого посланця, пророка Іллю, що – як колись Йоан Хреститель – покликаний приготувати людей до

^[3] ГДА СБУ, ф. 6, спр. 36345, арк. 61.

Нарцис Гумінський уздоровлює хворих у Погребищі (1925 р.).

Підпис на фото: «Илия исцеляет неизлечимых именем Бога и Христа Спасителя».

другого пришествя Ісуса Христа й Божого суду. На його проповіді, що відзначалися великим красномовством, почали сходитися віруючі спершу з Погребища, а відтак і з навколишніх сіл. Їх приваблювала, зокрема, слава Гумінського як чудотворця. По Київщині та Поділля ширилися чутки про численні уздоровлення хворих, які він звершував силою мо-

литви. Сам Гумінський вів окремих зошит, у який записував імена уздоровлених його молитвами віруючих — і на листопад 1925-го там було записано вже понад 150 чоловік.

Число послідовників Гумінського швидко зростало, і на його богослуження в каплиці в святкові дні збиралося до 3000 чоловік, в неділі — по кілька сотень, а в будні — по 50-100 чоловік,^[4] тобто завжди більше ніж у місцевому костелі чи православної церкві. Поза тим Гумінський ще з 1924 р. став організувати громади «євангельських католиків» по селах Погребищенського та сусідніх районів. Великі громади були в райцентрах Шуляки Уманської округи, Володарка та П'ятигори Білоцерківської округи. Сам Гумінський у 1926 р. говорив, що в чотирьох його «парафіях»: Погребищенській, Шуляцькій, Володарській та П'ятигірській, тобто, очевидно, у відповідних районах, — у нього є до 11 тисяч послідовників (хоча це, мабуть, перебільшення).

Саме в цей час Гумінський, очевидно, потрапляє в поле зору радянських органів безпеки. Як відомо, інспірування й підживлювання різного роду внутрішніх конфліктів та розколів у релігійних конфесіях — було одним з головним інструментів радянської антирелігійної політики. Як говорилося в одному з обіжників ЦК РКП(б) за 1922 р., «зіштовхуючи між собою різні напрямки, течії, секти, церкви, вірування, радянська влада змагає до того, щоб у взаємній боротьбі вороги дискредитували й топили один одного».^[5]

Внутрішні розколи, — насамперед на ґрунті ставлення до радянської влади та її політики, — були спровоковані і в патріаршій православній церкві, і в УАПЦ, і в деяких протестантських конфесіях. Так само і в Гумінському радянська влада попервах вбачала своєрідного католицького «обновленця», якого — на зразок обновленців у православ'ї — можна було б узяти під контроль і використати для ослаблення Римо-католицької церкви. Йшлося насам-

^[4] ГДА СБУ, ф. 6, спр. 36345, арк. 20, 23-24, 88 зв.

^[5] ДАЖО, ф. П-5, оп. 1, спр. 52, арк. 4. Оpubл.: С. Жилуок. *Червоний терор проти духовенства і віруючих на Східній Волині*: Архівні документи і матеріали. — Рівне 2003. — С. 11.

перед про те, щоб відірвати поляків-католиків України від ворожого «зарубіжного центру», тобто Ватикану, та від впливів Варшави й перевести їх на позиції лояльності до радянської влади.

Проповідника викликали в губернський відділ ДПУ в Києві, де він охоче виклав чекістам основи свого вчення. У розмові з чекістами Гумінський всіляко наголошував на своєму позитивному ставленні до Радянської влади. Цю владу, – заявляв він, – «ми любимо, шануємо і дивимося на неї як на найбільшу святиню, як на владу, дану від самого Бога, бо у всій святій Біблії ніде ні про яку іншу владу [...] не говориться так добре, як про нашу нинішню Робітничо-селянську месіанську владу, що несе щастя, правду, свободу, комунізм і мир всьому пригнобленому, голодному і знедоленому пролетарському світові».^[6] Йому дали вказівки щодо того, як закріпити за собою каплицю в Погребищі; він також дістав доручення викривати католицьке духовенство за його антинародну й антирадянську діяльність, – на все це Гумінський охоче погодився, бо все це робив і раніше.

Утім, влада була зацікавлена в розколі й ослабленні Католицької церкви, але аж ніяк не в її «реформації» та відродженні в якійсь новій формі. Дискредитація римо-католицького духовенства та збір компромату на нього виявились тільки побічними результатами діяльності Гумінського, а головним стало дуже швидке формування нового, досить масового релігійного руху, прийнятого містичними й есхатологічними настроями. Діяльність Гумінського, що в планах влади мала бути спрямована виключно на поляків, дедалі більше охоплювала також і широкі маси православної української людності. Під цим оглядом прикметно, що коли на першому етапі Гумінський писав про себе й своїх послідовників як про «євангельських католиків», то згодом починає називати їх «євангельськими католицько-православними християнами», а пізніше означення «католицькі» взагалі відпадає, і вони стають просто «православними євангельськими християнами-апокаліпсистами».

Отже, незважаючи на те, що проти радянського ладу Гумінський не виступав, місцева влада не могла довго заплющувати очі на активізацію масової релігійності й кількатисячні паломництва до каплиці на погребищенському цвинтарі. Проповіднику почали ставити різноманітні перешкоди: у нього відібрали каплицю, його самого та його послідовників стали регулярно затримувати за нелегальні збори та проповіді. Урешті настав момент, коли, як писали органи безпеки, «шкода від діяльності Гумінського стала очевидна» і «було вирішено його безшумно вилучити».^[7]

20 жовтня 1925 р. Гумінський був заарештований Уманським ДПУ в с.Шуляки, де виступав з проповідями та відправляв служби, і доставлений в Умань. Його звинуватили в контрреволюційній агітації серед людності, незаконному зборі грошей та шахрайстві під маскою цілительства. Однак уже 23 жовтня «пророк» утік з-під арешту й був оголошений у всесоюзний розшук.

^[6] ГДА СБУ, ф. 6, спр. 36345, арк. 50.

^[7] ГДА СБУ, ф. 6, спр. 36345, арк. 128.

Хрещення «Католицько-православної євангельської громади» (с. Розкопане, 26.IX.1927).

Утім, Гумінський і далі вважав себе союзником радянської влади, а свій арешт — непорозумінням, яке викликане наклепами ксьондзів та інших недоброзичливців, а тому в лютому 1926 р. особисто з'явився до будинку ДПУ УСРР у Харкові, привізши з собою чергову заяву про суть «нашого обновленсько-реформаторського руху» і «наше ставлення до Робітничо-селянської влади». Зрозуміло, що з приміщення ДПУ він того дня уже не вийшов. Спершу органи безпеки спробували зібрати компрометуючий матеріал, щоб відкрито судити Гумінського як шарлатана й пройдисвіта, але фактів ошуканства чи обманних зцілень виявити не вдалося. Навпаки, як доповідало Бердичівське ДПУ, селянство Поділля було твердо переконане в тому, що Гумінський — незвичайна людина, і знайшлася маса свідків, готових підтвердити своє uzдоровлення завдяки молитвам Гумінського. Отож від судового процесу вирішили відмовитися, а натомість Гумінського як «соціально шкідливий елемент, що поширює забобони серед відсталої частини населення», постановили вислати на три роки в концтабір. Утім, справа кілька разів переглядалася, і в червні 1927 р. ув'язнення замінили примусовим лікуванням, направивши Гумінського в московську психіатричну лікарню ім. Кашенка.

Та на цьому пригоди Гумінського не закінчилися. Невдовзі він утік з лікарні, вистрибнувши з другого поверху, і у вересні 1927 р. повернувся до своїх послідовників. На зборах своїх соратників у Бердичеві він запровадив нову практику хрещення дорослих «за Євангелієм» і сам охрестив кільканадцять чоловік на річці Гнилоп'ять. Його соратники стали проводити такі самі хрещення по селах, на різного роду відкритих водоймах. Ці заходи, що мали часто-густо масовий характер (хрестилося по 30-40 чоловік), привернули увагу

органів безпеки, і бердичівському ДПУ було наказано розшукати й заарештувати Гумінського. 29 листопада 1927 р. він був схоплений у Погребищі в домі одного з своїх послідовників і в квітні 1928 р. знову направлений на примусове лікування до Москви. Там він залишався до січня 1929 р., коли його відпустили до матері в Бердичів.

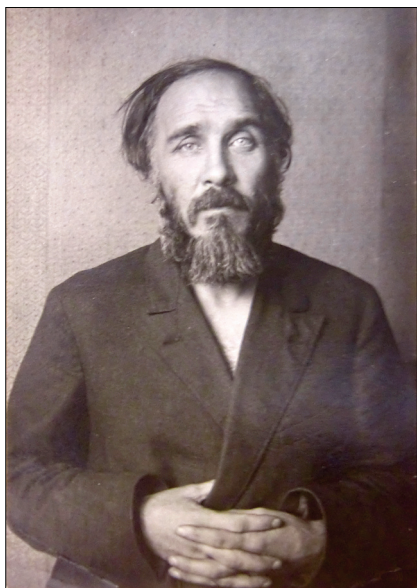
Після звільнення Гумінський знову розвинув бурхливу діяльність. Як і раніше, він їздив по громадах, влаштовував масові хрещення й спеціальні зустрічі для віруючої молоді, формував організаційну структуру своєї церкви, призначаючи найактивніших та найосвіченіших своїх послідовників дияконами, пресвітерами або й єпископами. У 1929–1930 рр., в період «великого перелому», різко посилювалися й гоніння на релігію, і актив апокаліпсистів у багатьох районах був заарештований і висланий, багато віруючих попало в жорна розкуркулення. Самого ж Гумінського десь у 1929 знову – вчетверте – затримало бердичівське ДПУ й він був направлений у київську психіатричну лікарню ім. Шевченка. Однак доволі скоро, вже в 1930 р., його звільнили й він оселився спершу в Пущі-Водиці коло Києва, а пізніше – у Ворзелі та Бучі.

У грудні 1931 в с. Пиківці Гумінський влаштував з'їзд єпископів та пресвітерів з низки районів Бердичівщини та Уманщини. Він настановляв своїх послідовників щодо порядку проведення молінь та відправлення обрядів, закликав їх розбудовувати Церкву й готуватися до неминучих гонінь за віру. Щодо колгоспів Гумінський казав, що вступати туди можна й навіть бажано, щоб не викривати себе перед владою й не наражатися на репресії, а проте наказував утримуватися від праці в недільні та святкові дні. Щодо служби в армії – іншого ключового питання у відносинах апокаліпсистів з радянською владою – то Гумінський пояснював, що брати в руки зброю ні в якому разі не можна, бо «хто взяв меч, від меча й загине».^[8] Молоді апокаліпсисти і тоді, й пізніше часто відмовлялися від призову в армію, йдучи за це під суд. На питання, чи слід віруючим виконувати розпорядження місцевої влади, коли вона залучає віруючих як виконавців до збору податків чи розкуркулення, Гумінський відповідав, що завжди краще віддати своє, ніж забрати чуже.

Радянофільських мотивів у риторичі Гумінського в той час уже не чути. Про радянську владу, яка розпочала гоніння на апокаліпсистів, він казав, що це влада, дана від Бога як кара грішникам, що безбожники, поряд із папою, попами та ксьондзами, – поріддя антихриста, але панування їх не триватиме довго, бо вже в 1935 чи 1936 р. настане страшний суд над усім людством, а передовсім над безбожниками.

Сам Гумінський тепер уже притримувався конспірації, жив за фальшивим паспортом, а із своїми послідовниками тримав зв'язок здебільшого через своїх єпископів, які відвідували громади раз на кілька місяців. У період колективізації, розкуркулення й голоду, коли чимало активних віруючих було заарештовано або заслано, чимало померли з голоду або розпорошилися по містах, багато громад апокаліпсистів перестали існувати. Певне пожвавлення

^[8] ГДА СБУ, ф. 6, спр. 75095, т. 2, арк. 186-187.

Нарцис Гумінський після арештів у 1925 і 1935 рр.

настало в кінці 1933–1934 рр., коли село дещо оговталось від голоду, а дехто з репресованих повернувся з заслання. Втім, уже в жовтні 1935 р. по апокаліпсисах був завданий новий удар: НКВД викрило й заарештувало самого Гумінського та шістнадцятьох його найближчих соратників. Після тривалого слідства в серпні 1936 р. відбувся суд, на якому Гумінського засудили на 8 років таборів. З цього ув'язнення йому не судилося повернутися. Покарання він відбував у Карагандинському таборі, де його востаннє бачили його послідовники. 16 жовтня 1942 р., за рік до закінчення строку, Гумінський був повторно засуджений за ст. 58-10 до десяти років ув'язнення, — очевидно, за якусь проповідницьку діяльність серед спів'язнів, — а менш як за рік, 14 квітня 1943 р., помер у стаціонарі

Акмолінського відділу Карлагу.^[9] Тим часом, справа, яку він розпочав, жила й далі.

На 1936 рік, за даними органів НКВС, апокаліпсисти були поширені в 25 районах УРСР.^[10] Основний їх ареал знаходився на стику стику чотирьох сучасних областей — це Козятинський, Погребищенський та Оратівський райони Вінницької області, Бердичівський, Ружинський і Попільнянський райони Житомирської області, Сквирський, Володарський і Тетіївський райони Київської області й, нарешті, Монастирищенський район Черкаської області.

Після арешту Гумінського його послідовникам довелося пережити ще одну хвилю репресій у 1937–1938 рр., хоча цим разом причиною арештів була іноді не так «сектантська» діяльність, як просто приналежність до тої чи іншої категорії «неблагонадійних». Зокрема, чимало послідовників Гумінського з-поміж поляків були репресовані, в тому числі й розстріляні, за справам фіктивних «польських повстанських організацій». На Київщині репресії проти апокаліпсистів мали місце і в 1939–1940 рр.

В період німецької окупації Апокаліпсична церква відродила свою діяльність: під керівництвом єпископа Семена Цегельнюка відбулося два з'їзди віцеліх на той час єпископів та пресвітерів, церква поповнилася новими членами, проводилися масові хрещення. Після відновлення радянської влади апокаліпсисти спробували зареєструватися й діяти легально: в 1946 р. їх представники їздили в цій справі до Вінниці, де заявляли про свій цілко-

^[9] Дані з листа Комітету правової статистики і спеціальних обліків Генеральної прокуратури Республіки Казахстан від 16 травня 2014 р.

^[10] ГДА СБУ, ф. 13, спр. 139, с. 2.

витий послух радянським законам, але безрезультатно.^[11] Станом на 1948 рік уповноважений у справах релігійних культів фіксував по Вінницькій області 37 груп апокаліпсистів загальною чисельністю 1090 чоловік (29 груп і 841 чоловік у Погребищенському р-ні, 7 груп і 234 чоловіка у Плисківському, 1 група і 15 чоловік в Оратівському).^[12] Далі ці цифри тільки зростають – очевидно, не тільки в результаті виявлення нових груп та отримання докладнішої інформації, а й унаслідок зростання самого апокаліпсичного руху: на 1951 рік уповноважений фіксував 37 груп з 3000 членів, на 1 січня 1953 – 23 групи з 4000 тисячами членів.^[13] До 1949 р. апокаліпсисти проводили свою діяльність досить вільно – наприклад, щороку на Воздвиження влаштовували масові, по кількасот чоловік, богослуження коло «святої криниці» між селами Павлівка й Дзюньків.

Втім, у 1949 р. почався новий виток репресій – спершу на Житомирщині, а далі, в 1953 р., на Київщині та Вінниччині. Загалом за ці п'ять років репресовано близько трьох десятків найактивніших віруючих, у тому числі єпископів та пресвітерів.

Станом на 1958 р. в області все ще було на обліку 26 груп апокаліпсистів із загальною кількістю 1350 членів.^[14] В період хрущовської атеїстичної кампанії уповноважений у справах культів рапортував про швидке зменшення їх чисельності: вже в 1959 р. він фіксував їх усього 12 груп (160 чол.), а в 1964-му – 15 груп (152 чол.).^[15] У 1982 р. уповноважений зняв з обліку останні групи апокаліпсистів як такі, що саморозпалися. Однак ці цифри, ясна річ, не надто достовірні з огляду на особливості радянської бюрократичної звітності про релігійне життя, коли чиновникам вигідно було применшувати або замовчувати масштаби релігійності, особливо нелегальної. В кожному разі, Апокаліпсична Церква існує дотепер. Ще в останні роки існування СРСР апокаліпсисти почали діяти відкрито. На 1992 рік вони мали дві зареєстровані громади, а сьогодні у Вінницькій області діє п'ять зареєстрованих громад (одна в По-

Богослужбове облачення й інші предмети, skonфісковані у апокаліпсистів (1935 р.).

^[11] Див.: Державний архів Вінницької області (далі: ДАВіО), ф. 2700, оп. 19, спр. 31, арк. 8-10.

^[12] ДАВіО, ф. П-136, оп. 13, спр. 175, арк. 12.

^[13] Центральний державний архів громадських об'єднань (далі: ЦДАГО), ф. 1, оп. 24, спр. 2741, арк. 125.

^[14] ЦДАГО, ф. 1, оп. 24, спр. 5028, арк. 45-50.

^[15] ЦДАГО, ф. 1, оп. 24, спр. 5205, арк. 69; спр. 6007, арк. 126.

гребищенському і чотири в Оратівському районі) і три незареєстровані, а також є кільканадцять місцевостей, де залишилося від одного до п'яти віруючих. П'ять громад мають свого священнослужителя (загалом є три єпископи і три священники), у трьох громадах є власні приміщення для богослуження.^[16]

Православна євангельська апокаліпсична церква – цікавий приклад «поміркованої», компромісної реформації, яка зберегла чимало аспектів католицької та православної обрядовості й церковної організації. З одного боку, Гумінський непримиренно виступав проти папства, церковної єрархії та духовенства, а з іншого – зберіг у своїй церкві єрархічні ступені єпископа, пресвітера та диякона, причому допускаються й жінки-диякониси, які нарівні з дияконами беруть участь у богослуженнях. Щоправда, в апокаліпсичній церковній посаді мають більш демократичний характер – священнослужителі принципово не беруть плати за відправлення таїнств й виконують своє служіння паралельно із світською роботою. Крім того, згідно з настановами Гумінського, священнослужителі не повинні вивищувати себе над простими віруючими, називаючи себе «найсвятішими», «владиками», «отцями», «батьошками» і т. п., тому що всі віруючі – брати й сестри одне одному.

Гумінський наголошував на потребі повернутися до євангельських засад, виступав проти пустої обрядовості, – але не відмовився від ритуалізованих літургій та молебнів, тексти яких сам написав на основі католицьких та православних зразків.^[17] Він в основному зберіг таїнства Католицької та Православної церков з тою різницею, що об'єднав миропомазання та елеопомазання в одно і – подібно до деяких протестантських течій – додав нове таїнство умивання ніг.

Як своєрідний компроміс між католицьким і протестантським підходом до хрещення, апокаліпсисти хрестять віруючих спершу в дитинстві, а тоді – повторно в свідомому віці, межею якого вважається 12 років. Мало того, Гумінський доводив потребу регулярного, щорічного, поновлення хрещення (тут на нього справила вплив давня католицька практика так званого «поновлення хрещальних обітів»). Хрещення апокаліпсисти розуміють насамперед як акт очищення від гріхів та освячення, а відповідно, воно повинно повторюватися, якщо людина через учинені вже після хрещення смертні гріхи духовно вмерла й знову потребує відродження. Зрештою, навіть і тим, хто перебуває в благодаті Святого Духа, – вважають апокаліпсисти, – корисно поновляти хрещення для більшого освячення і ствердження у вірі. Символом духовного відродження в результаті хрещення є довга біла одежа, яку вдягають охрещені на богослуження згідно із словами Одкровення (Од. 3:5) і за яку в народі їх називали «білоризцями» або «білосорочниками».

^[16] Дані за ст.: А. Гайосинкас. Выполняющие Апокалипсис (<http://risu.org.ua/ru/index/exclusive/kaleidoscope/361>).

^[17] Деякі зразки богослужбових текстів апокаліпсичних див. на інтернет-сайті Православної євангельської апокаліпсичної церкви під назвою «Ковчег Христовий» (<http://kovcheg-hrystovyi.in.ua>), де представлена також інформація про саму церкву, її історію, її сучасних єпископів та пресвітерів.

Попри свій наголос на поверненні до Євангелія, Гумінський гостро критикував так званих штундистів (тобто євангельських християн і баптистів), називав їх «лжехристиянами» і «предтечами безбожництва» за те, що вони не мають літургії та євхаристії, не шанують Діви Марії, відкидають святі ікони та хресне знамення. Він, зокрема, заперечував характерне для протестантів трактування ікон як ідолів і доводив, що коли йдеться про ікони із зображенням Христа, то ними можна й треба прикрашати храми та домівки, перед ними можна молитися Господу й славити Господа. Також Гумінський допускав і ікони святих, хоч і застерігав проти поклоніння їм. Як пояснював він в одному з послань, «святі ікони — це те саме Євангеліє, тільки книга написана буквами, а святі ікони не буквами написані, а фарбою, і зображають тих святих осіб і різні події святого способу життя, про які написано в Слові Божому [...]. Не завжди є змога читати святе Євангеліє, та й не всі грамотні, не всі вміють читати, і для таких особливо святі ікони цілком замінюють святе Євангеліє».^[18]

Релігійна практика апокаліпсисистів зберігає певну спадкоємність з католицькою, на якій був вихований сам Гумінський. Скажімо, у своїх посланнях Гумінський обстоював культ Діви Марії, великого значення надавав молитві на вервиці («розарії»), пропагував характерно католицьке привітання «Слава Ісусу Христу». Для причастя використовуються облатки, а Тіло Христове в ковчезі виставляється на престолі «для поклоніння». Гумінський також установив першу п'ятницю кожного місяця як «святую п'ятницю» в пам'ять про Страсті Христові, — в цей день правлять особливу літургію, додержують посту, жертвують гроші на потреби церкви (можливо, за зразок тут стала католицька практика присвячувати перші п'ятниці молитвам до Серця Ісусового з обов'язковим приступленням до причастя). Треба також відзначити, що деякі аспекти культу апокаліпсисистів перегукуються з народними релігійними практиками, які широко фіксувалися в період масових «чудес» початку 1920-х рр.: Гумінський регулярно влаштовував так звані «братські обіди» після богослужень, запровадив культ святої криниці коло с. Павлівка Погребищенського району, вода з якої, на переконання апокаліпсисистів, має чудодійні властивості.

Ключовий момент євангельського відродження, яке прагнув започаткувати Гумінський, — це, зрозуміло ж, перехід від ритуалізованого християнства до інтеріоризації й практичної реалізації євангельських принципів, тобто добродісного життя згідно з Євангелієм. Саме Євангеліє — основа віри:

«Кожний брат і кожна сестра повинні завжди й усюди мати при собі Святе Євангеліє. Хай де ти будеш: чи в тюрмі, чи в дорозі, чи на ярмарку — і хай що ти робитимеш, нехай буде Євангеліє в твоїй руці, і в душі, і в умі. З великою побожністю, святістю і благоговінням завжди вправляйтеся в читанні святого Євангелія», — писав Гумінський в одному з своїх послань.^[19]

^[18] *Послання великого пророка Господня Илиї Крестителя*, послання 9: 3, 10 (Архів автора).

^[19] *Послання великого пророка Господня Илиї Крестителя*, послання 6: 37 (Архів автора).

Віруючий не повинен лаятися, обманювати, чинити перелюб, кривдити ближнього. Апокаліпсисти не вживають їжі, яка в Біблії визначена як нечиста (свинини і т.п.), не п'ють алкогольних напоїв, не палять, уникають світських розваг. Також віруючим заборонено займатися політикою і — згідно із заповіддю «не убий» — брати в руки зброю, так що в радянський час чимало апокаліпсистів були засуджені за відмову від військової служби.

Сьогодні Православна євангельська апокаліпсична церква, як і багато інших релігійних течій, що виникли в кінці XIX — в перших десятиліттях XX ст. на простонародному ґрунті, навколо тих чи інших харизматичних діячів або «пророків», перебуває в кризі. Кількість віруючих-апокаліпсистів, що прийняли доросле хрещення, скоротилася до семи десятків, переважно літнього віку (а якщо врахувати наближених до церкви, які приходять на богослуження, але не прийняли дорослого хрещення, то коло послідовників Нарциса Гумінського може охоплювати десь до двох сотень чоловік). Такого роду релігійні рухи, після зникнення тих соціальних та культурних чинників, які зумовили їх появу й поширення, і після вигасання того імпульсу релігійного ентузіазму, який був заданий діяльністю харизматичного лідера, існують далі насамперед силою власної демографічної динаміки.

Вирішальне значення в демографічному занепаді мали не так сталінські репресії (адже на 1953 р. рух був ще досить чисельний), як пізніший хрущовсько-брежнєвський період, коли через свою порівняну малочисельність, організаційну слабкість і адміністративний тиск Апокаліпсична церква не змогла конкурувати з радянською системою в плані соціалізації молоді. Dodatkowo погіршила ситуацію демографічна криза подільського села й масовий відплив молоді в міста — явища, які тільки посилювалися через економічні негаразди років незалежності. Отож сьогодні перспективи цієї по-своєму унікальної релігійної спільноти досить невтішні, і це має стати додатковим стимулом для її вивчення, зокрема й методами етнографії та усної історії.